मनोबुद्धिपराभूतः स्वदेहपरदेहवित् । स्वप्नेष्वपि भवत्येष विज्ञाता सुखदुःखयोः ।
तत्रापि लभते दुःखं तत्रापि लभते सुखं । क्रोधलोभौ तु तत्रापि कृत्वा व्यसनमर्च्छति ।
प्रीणितश्चापि भवति महतोऽर्थानवाप्य हि । करोति पुण्यं तत्रापि जीवन्निव च पश्यति । ९११०
अहोऽस्मान्तर्गतश्चापि गर्भत्वं समुपेयिवान् । दश मासान् वसन् कुक्षौ नैषोऽन्नमिव जीर्य्यते ।
तमेतमतितेजोऽग्रं भूतात्मानं हृदि स्थितं । तमोरजोभ्यामाविष्टा नानुपश्यन्ति मूर्त्तिषु ।
योगशास्त्रपरा भूत्वा तमात्मानं परीप्सवः । अनुच्छ्वासान्यमूर्त्तानि यानि वज्रोपमान्यपि ।
पृथग्भूतेषु सृष्टेषु चतुर्थाश्रमकर्म्मसु । समाधौ योगमेवैतच्छाण्डिल्यः शममब्रवीत् ।
विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गञ्च महेश्वरं । प्रधानविनियोगस्थं परं ब्रह्मानुपश्यति । ९११५
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २५३ ॥
॥ व्यास उवाच ॥ हृदि कामद्रुमश्चित्रो मोहसञ्चयसम्भवः । क्रोधमानमहास्कन्धो विधित्सापरिषेचनः ।
तस्य चाज्ञानमाधारः प्रमादः परिषेचनं । सोऽभ्यसूयापलाशो हि पुरा दुष्कृतसारवान् ।
सम्मोहचिन्ताविटपः शोकशाखो भयाङ्कुरः । मोहनीभिः पिपासाभिर्लताभिरनुवेष्टितः ।
उपासते महावृक्षं सुलुब्धास्तत्फलैषवः । आयासैः संयुताः पाशैः फलदं परिवेष्ट्य तं ।
यस्तान् पाशान् वशे कृत्वा तं वृक्षमपकर्षति । गतः स दुःखयोरन्तं त्यज्यमानस्तयोर्द्वयोः । ९२०
संरोहत्यकृतप्रज्ञः सदा येन हि पादपं । स तमेव ततो हन्ति विषग्रन्थिरिवातुरं ।
तस्यानुगतमूलस्य मूलमुद्ध्रियते बलात् । योगप्रसादात् कृतिना साम्येन परमासिना ।
एवं यो वेद कामस्य केवलस्य निवर्त्तनं । बन्धं वै कामशास्त्रस्य स दुःखान्यतिवर्त्तते ।
शरीरं पुरमित्याहुः स्वामिनी बुद्धिरिष्यते । तत्त्वबुद्धेः शरीरस्थं मनो नामार्थचिन्तकं ।
इन्द्रियाणि मनः पौरास्तदर्थन्तु परा कृतिः । तत्र द्वौ दारुणौ दोषौ तमो नाम रजस्तथा । ९२०५
तदर्थमुपजीवन्ति पौराः सह पुरेश्वरैः । अदारेण तमेवार्थं द्वौ दोषावुपजीवतः ।
तत्र बुद्धिर्हि दुर्द्धर्षा मनः सामान्यमुच्यते । पौराश्चापि मनस्तस्तास्तेषामपि चला स्थितिः ।
यदर्थं बुद्धिरध्यास्ते सोऽनर्थः परिसीदति । यदर्थं पृथगध्यास्ते मनस्तत् परिसीदति ।
पृथग्भूतं मनो बुद्ध्या मनो भवति केवलं । तत्रैनं विष्टतं शून्यं रजः पर्य्यवतिष्ठते ।
तन्मनः कुरुते सख्यं रजसा सह सङ्गतं । तच्चादाय जनं पौरं रजसे संप्रयच्छति । ९२१०
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २५४ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ भूतानां परिसङ्ख्यानं भूयः पुत्र निशामय । द्वैपायनमुखाद्दृष्टं श्लाघया परयाऽनघ ।
दीप्तानलनिभः प्राह भगवान्धूमवर्च्चसे । ततोऽहमपि वक्ष्यामि भूयः पुत्र निदर्शनं ।
भूमेः स्थैर्य्यं गुरुत्वञ्च काठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धो गुरुत्वं शक्तिश्च संघातस्थापना धृतिः ।
अपां शैत्यं तथा क्लेदो द्रवत्वं स्नेहसौम्यता । जिह्वा विस्यन्दनञ्चापि भौमानां श्रवणं तथा ।
अग्नेर्दुर्द्धर्षता ज्योतिस्तापः पाकः प्रकाशनं । शोको रागो लघुस्तैक्ष्ण्यं सततञ्चोर्द्ध्वभासिता । ९२१